eurozine

Knut Olav Åmås, Allan Janik

Weiningers Wien

Allan Janik i samtale med Knut Olav Åmås

Vi må se etter hvilken funksjon ideer har i menneskers liv for å kunne forstå dem, sier filosofen og idéhistorikeren Allan Janik. Han har brukt tretti forsker−år på å fylle de platte og forherligende forestillingene om Wienerkulturen omkring år 1900 med ideer, personer og liv. Amerikaneren Allan Janik forsker i østerriksk filosofi og idéhistorie. Hans gjennombrudd var den etter hvert smått klassiske studien *Wittgenstein's Vienna* som han som ung student utgav i 1973 sammen med vitenskapsteoretikeren Stephen Toulmin. Boken var det første systematiske forsøk på å lese og forstå Wittgenstein ut fra hans egen historiske og filosofiske kontekst. Den har hatt innflytelse på flere felter. De siste 30 år har Janik skrevet om både sentrale og perifere figurer i den kritiske Wiener−modernismen omkring år 1900. Hans viktigste artikler på feltet kom i 2001 i *Wittgenstein's Vienna Revisited*. Forskningsmiljøet der han har jobbet siden midt på 80−tallet, Brenner−arkivet ved Universitetet i Innsbruck, har store samlinger med *Nachlass* og korrespondanse til og fra forfattere som Karl Kraus, Georg Trakl, filosofer som Ludwig Wittgenstein og arkitekter som Adolf Loos. Innsbruck−forskerne er i ferd med å publisere hele Wittgensteins korrespondanse; 2300 brev. Østerrikes kulturhistorie og filosofi er også temaene når Janik underviser som professor ved Universitetet i Wien.

Allan Janik har et annet forsknings−tyngdepunkt i tillegg: den praktiske kunnskapens filosofi, særlig alt som har med taus kunnskap knyttet til yrkesutøvelse og teknologi å gjøre. I tjue år har han undervist ved Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm om dette. En av hans siste bøker har en gjenreisning av den praktiske filosofien som prosjekt, og vil motvirke den utvikling i filosofien som strever etter å gi utelukkende teoretiske svar på praktiske spørsmål. Gjennom utstrakt bruk av eksempler, gir han materiale fra skjønnlitteratur og historie en viktig plass i filosofisk praksis. I tiden fremover vil Allan Janik skrive en bok om teaterets filosofi. I fritiden er han dramaturg på et teater i Innsbruck. Dit er han på vei for å instruere når vi møtes på Café Central i alpebyen ved elven Inn.

Teater: livet i miniatyr

Jeg vil skrive om hva det innebærer å spille noe på en scene og hvordan dette har en kunnskapsteoretisk dimensjon. Denne dimensjonen hjelper oss å forstå den wittgensteinianske ideen om "å følge en regel". Thomas Mann sa en gang at en teatertekst ikke kan leses. Det vil si, du kan sette deg ned for å lese den, men den er ikke en *teater*tekst før den blir oppført og iscenesatt. Dette forstår man når man vet hvor mange avgjørelser som ligger bak selv ett minutts spill på scenen, sier Allan Janik.

Knut Olav Åmås: Hva kan en filosof lære av å arbeide med teater?

Allan Janik: Å reflektere over hvordan mening blir konstruert. Når vi bestemmer oss for å spille *Romeo og Julie* − hvordan *skaper* man da Romeo og Julie på en scene? Å instruere skuespillere hvert minutt på scenen, å samarbeide med en instruktør gjennom en hel forestilling − alt er en påminnelse i miniatyr om hvor fascinerende komplekst og komplisert ett enkelt menneskeliv er. Peter Brook sier da også at teater er konsentrert liv. Det er konsentrert i rom og tid; mennesker blir tvunget til å tenke og handle sammen innenfor dette begrensede rommet, på denne avgrensede tiden. Og man blir slått av hvor viktig publikum er. Det første en skuespiller vil si etter en forestilling, er ofte ting som "Publikum var fantastisk i dag" eller "Publikum var helt fryktelig i dag". Dette innebærer at publikum er en integrert del av oppsetningen. Hvordan publikum konsentrerer seg, får konsekvenser for hvordan skuespillerne konsentrerer seg. Derfor er hver kveld i teatret forskjellig.

Et annet aspekt ved det samme er selvsagt teaterkritikernes påvirkning på både publikum og skuespillere. Med andre ord: Teater er *kritikk* fra ende til annen. En skuespiller som øver inn en rolle vil begjærlig *sluke* tilbakemeldinger fra alle som kommer nær scenen i løpet av prøvetiden eller forestillingene.

Weininger er sentral

Det er hans interesse for Wien som har ført Allan Janik til teatret. Det ble dyrket som det ypperste kunstneriske uttrykk rundt 1900. *Fin−de−siècle* Wien er stedet der mye nytt vokser frem med en slående samtidighet: En ny bildekunst, en ny arkitektur. Logisk positivisme og rettspositivisme i filosofien. Psykoanalyse. Tolvtonemusikk. Dessuten skapes både sionismen og nasjonalsosialismen i denne ene byen, samtidig. En kritisk modernisme vokste frem i Wien, den knyttet estetikk tettere til etikk. Men det nyes skapere ble ikke elsket i sin egen by − det var den gamle, barokke kulturen som fikk dominere i samtiden, og som fortsatt i dag er det forvrengte bildet av Wien som selges til turister.

En særmerket figur i Wien på denne tiden var filosofen Otto Weininger (1880−1903). Janik er en av dem som har skrevet mest om ham. Weiningers bøker, spesielt hovedverket *Geschlecht und Charakter* som kom ut i 1903 −− samme år som Weininger tok sitt liv i det samme huset der Beethoven hadde bodd −− er like lenge blitt lest som utvetydig misogynt og rasistisk. Mange har funnet et kvinnehat i boken som er like sterkt som det jødiske selvhatet til Weininger. Så identifiserer han da også irrasjonalitet med "kvinnen" og konformitet med "jødedommen". Enten han er en genuint avskyelig tenker eller ikke, gjør han det vanskelig for seg. Den sentrale påstanden i hovedverket *Geschlecht und Charakter* er at seksualitet aldri er moralsk legitimt, ikke en gang innenfor rammene av ekteskapet, for sex innebærer alltid å behandle seg selv eller en annen som et middel til lyst og behag, ikke som et mål i seg selv. Derfor, for å være en rasjonell moralsk aktør, for å handle i overensstemmelse med plikt, må man føre en ensom, kjærlighetsløs eksistens −− som man ikke bare må holde ut, men omfavne som meningen med livet. "Mennesket er *alene* i universet, i en uendelig, evig ensomhet", skriver Weininger. Ingen figur i fin−de−siècle−Wien står fjernere fra vår tids smak, moralske verdier og intellektuelle orienteringer enn Weininger, hevder Allan Janik. Det forstår vi når vi oppdager hans tone og substans − han påstår at høyere sjelsliv er knyttet til "mannlige" egenskaper, mens det "kvinnelige" lar seg redusere til seksualitet. Og for eksempel dette: "Både jøden og kvinnen mangler personlighet." Han ble heftig diskutert i Norge, blant annet av Hulda Garborg i *Kvinden skabt af Manden*. **A. J**: Jo mer forskning jeg gjør på Wien rundt år

1900, desto viktigere oppdager jeg at Otto Weininger er. For Ludwig Wittgenstein selvsagt, men også i forhold til Hermann Broch −hovedfigurer i det modernistiske Wiener−landskapet,. Jeg har alltid stått på utsiden av Weininger−diskusjonene, men etter hvert som jeg har forsøkt å finne ut nøyaktig hva han har skrevet og hvorfor han har sagt det han har sagt, fikk jeg et ønske om å få til et internasjonalt symposium om Weininger. Det viste seg nemlig at det begrensede antall mennesker verden rundt som sitter og forsker på Weininger, aldri har møttes før. Flere av dem har ikke hatt en akademisk karriere simpelthen fordi Weininger er blitt ansett som sprøyte sprø. Jeg arrangerte et symposium i mai i år for å bidra til å omdanne Weininger−interessen fra polemikk til vitenskap, nøyaktig 100 år etter at *Geschlecht und Charakter* ble utgitt. De få som forsker på Weininger er spredt for alle vinder. Jeg visste at jeg ville få midler til å samle dem. Det offisielle Østerrike elsker jubileer mer enn noe annet.

Påvirkning og intensjoner

A. J: Synet på Weininger som er så utbredt skyldes ikke minst den alvorlige metodiske svakhet det er å vurdere en tenker bare etter arten av den påvirkning han har og har hatt på andre tenkere. Det er det som har vært hans skjebne − og han har da også hatt betydning for de to mest innflytelsesrike wienerske filosofer i det 20. århundre, Karl Popper og Ludwig Wittgenstein. Men det er utilstrekkelig idéhistorie å forholde oss bare til hans virkninger på andre i ettertid og i mer eller mindre av et vakuum. Vi må også sette tekstene hans inn i deres opprinnelige historiske sammenheng − dvs. re−kontekstualisere tekstene og argumentene hans innenfor den matrisen som en kultur som Wien *fin−de−siècle* er. Dessuten må vi prøve å bore i intensjoner − hvilken rolle ønsket han *selv* å spille i århundreskiftets Wien? Det gir oss et annet og nytt lys på Weininger: som en modig og begavet tenker som har hatt adskillige konsekvenser i utviklingen av den wienerske, kritiske modernismen − en holdning som vi finner i beslektet form hos en journalist som Karl Kraus og en komponist som Arnold Schönberg.

K. b>Å: Og målet med denne revideringen av synet på en tenker er ikke å unnskylde Weininger og bortforklare hans eventuelt avskyelige sider?

A. J: Nei. Denne idéhistoriske metoden er et forsøk på å ta ham seriøst nok til å analysere hans hårreisende påstander i en større sammenheng, i stedet for bare å ta stilling til dem i et vakuum. Kontekstualisering er ikke en erstatning for kritikk, men gjør begrunnet kritikk mulig − slik kritikk er sjelden i Weininger−litteraturen − ved for det første å nærlese tekstene i seg selv, for det andre å etablere den tekst−immanente konteksten som verket må leses på bakgrunn av. Hensikten med slik re−kontekstualisering er å kaste lys over spørsmålet *hvorfor* en intelligent ung filosof i Wien i 1903 *sa* det han sa. Vi kan sette pris på en tenkers spørsmål uten å omfavne svarene han gir.

Weininger og det jødiske

K. b>Å: Hvorfor har det tatt så lang tid før seriøse forskere har gjennomført skikkelig arbeid omkring Otto Weininger? Har det hatt noe å gjøre med Østerrikes problem med det jødiske, og Weiningers streven med det samme? Eller kan det rett og slett forklares med hans tilsynelatende, antatte galskap?

A. J: Det skyldes hans rykte som "gal", men også at vi i Østerrike ikke har tradisjon for å skrive intellektuell historie. Østerrikske historikere har en profil som klassiske, 1800−talls tyske historikere, først og fremst interessert i

gammeldags kildekritikk. Kulturhistorie blir ikke studert og ikke skrevet på de historiske instituttene. Det er folk på instituttene for germanistikk som er interessert i kulturhistorie. Men germanistene mangler begrepsmessig bredde, dybde og filosofisk sofistikerthet nok til å analysere en fortidig periode da ideer spilte en mye viktigere rolle enn de gjør i dag. Filosofene er på sin side desinteressert i kulturhistorie.

For å gjøre en lang historie meget kort: Weininger er vanskelig å kategorisere, men ser *uten* nærmere ettertanke ut som "a bad guy". For noen er det svært beleilig å ha en fyr som du kan rette pekefingeren mot og gjøre til syndebukk, for eksempel for en del av den wienerske anti−semittismen. Men det er så mye mer komplisert enn det. Det er en fatal feilslutning å tro at hver gang noen sier noe negativt om jøder, jødedom og jødiskhet, så er de nazister. Det eksisterer en svært komplisert historie om *Judenfeindschaft*, jødefiendtlighet, som ikke nødvendigvis er noen fanatisk anti−semittisme. Tvert imot, det var en holdning som ble dyrket blant jøder selv i form av selvkritikk. Den kom til uttrykk som intern−jødisk polemikk og politikk, og ble kjent under betegnelsen "selvhat". Men dette bildet, og det faktum at Weininger gikk over alle grenser for å nevne i enhver sammenheng at han var jøde, viser at hans kritikk i sin kjerne er en bekreftelse på en sterkt assimilert jødisk identitet. Slik sett uttrykker Weininger på en representativ måte verdier som er typiske for assimilerte jøder i sin samtid. Det ser vi i samtidens perspektiv, ikke i ettertiden, særlig ikke etter 1945. Det er lett å glemme at både kvinnefrigjøringens suksess og nazibevegelsens mareritt er fenomener som Weininger ikke levde lenge nok til å oppleve selv. Men han var iallfall forutseende nok til å foregripe og forkaste misogyne og anti−semittiske lesninger av tekstene sine. Resultatet er at vi i våre forsøk på å avmaskere det vi antar er hans fordommer ved hjelp av våre begreper om opplyste verdier av i dag, oppfører oss like intellektuelt patetisk som vi anklager Weininger for; men på en politisk korrekt måte.

Den nyere forskningen har etablert en ironisk måte å lese Weiningers kritikk av jødedommen, en lesning som blottlegger denne tenkningens egen essensielt jødiske karakter. Jeg tror et nærmere blikk på feministisk tenkning i Wien ved forrige århundreskifte kan føre til noe av det samme − få oss til å se at Weininger ikke *er* den liberale middelklasse−feminismens største fare og problem, men at han på en effektfull måte *uttrykker* dem.

K. b>Å: Når leste du selv Weininger første gang, hva fikk du ut av det?

A. J: I 1975, da jeg skrev en Master−avhandling. Jeg leste *Geschlecht und Charakter* på engelsk, og ble forbløffet og forvirret. Jeg visste overhodet ikke hva jeg skulle tro om den. Senere, da jeg skulle studere i Innsbruck, fikk jeg tak i den tyskspråklige originalutgaven. Da oppdaget jeg at mye av teksten som direkte omhandlet seksualitet var kuttet ut i oversettelsen, og at alle referanser og noter også var borte. Og det fjernet at han i høy grad dokumenterer det han skriver. Jeg begynte da å se på hvordan han føyer seg inn i vitenskapens historie og sexologiens historie.

K. b>Å: Finnes det ikke *noe* som rettferdiggjør en tolkning og lesemåte av Weininger som en misogyn og anti−semittisk tenker?

A. J: Det gjør selvsagt det. Av en eller annen grunn elsker anti−semitter ham. De elsker ham i dagens Italia og Frankrike. De elsker å sitere hans tekst, helst uten kontekst. Feillesninger er virksomme. Og det er mulig, fordi han skrev en mengde med rare, sære tekster som jeg tror var intendert å provosere wienerske jøder. Referanser til Nietzsche finnes gjennom hele Weiningers hovedverk,

blant annet direkte parallelle argumenter til Nietzsches *Moralens genealogi* der Nietzsche skriver om de "gamle" jødene og de "nye jødene", der de siste − de mer eller mindre assimilerte jødene som står så sentralt i *Die Wiener Moderne* −− har mistet det motet, den evnen til heroisk selvoppofrelse og de asketiske idealene som de første dyrket.

Mange som har avfeid Weininger som en seriøs tenker pga. hans angivelige jødehat, glemmer at han verken identifiserer jødedommen med en rase, et folk eller en tro, men derimot med en åndelig tendens eller holdning som er typisk for moderniteten, og som er en mulighet eller fare for alle: Dette er tendensen til konformisme og til å være tilfreds med middelmådighet. Ved å definere jødedom på denne måten, kontrasterer Weininger en høyere jødedom som står for et moralsk ideal med en lavere jødedom som står for mer uforpliktende estetisisme. Weininger avskyr de wienerske kunst−secessionistenes estetikk fordi den er helt løsrevet fra etikk og vitenskap. Han refererer direkte til Houston Stewart Chamberlain; jødiskhet blir en slags psykokulturell kategori som ligger latent i den samtidige kristne kulturen. Nietzsches angrep på jødedommen er blitt kalt anti−anti−semittisme. Vi kan kalle Weiningers posisjon det samme.

Et moralsk skille

K. b>Å: Hvordan vil du i dag karakterisere Weiningers betydning for Wittgenstein?

A. J: Forestillingen om at det finnes en grense for selvet kommer fra Weiningers innflytelse på Wittgenstein − at det er nødvendig å akseptere verden som et begrenset hele. Distinksjonen mellom å si og å vise har sine filosofiske røtter hos Goethe, Boltzmann og delvis Schopenhauer. Men det var Weininger som overbeviste ham om at dette skillet har moralsk betydning, at det ikke bare er et kunnskapsteoretisk spørsmål, men et spørsmål om karakter. Han understreker at det er en viljeshandling å kunne se verden riktig, det er ikke resultat av en argumentasjonsrekke. Man må *leve* annerledes hvis man skal kunne *tenke* annerledes.

K. b>Å: Hva er de viktigste spørsmål som ligger foran Weininger−forskningen i dag?

A. J: Hele hans innstilling til jødedommen må utdypes; hans forhold til andre jødiske tenkere. Dette er historiske spørsmål som er viktige, men ingen vil nok finne en skattkiste av filosofiske utfordringer i Weininger i dag. For verden før første verdenskrig er definitivt en verden vi har mistet. Et annet spørsmål er hvorfor Weininger ønsket å provosere jødene i Wien på det viset han gjorde det. *Geschlecht und Karakter* er en bok som bare kunne ha blitt skrevet i Wien.

Forholdet til Freud trenger også klargjøring. En av de ting som gjør Weininger interessant i dag, er nettopp at han var en av de aller første utenfor Freuds egen krets som anerkjente Freuds brillians, og at Freuds metoder var fremtidens måte å arbeide på. Det var ikke noe Freud selv satte særlig pris på, for han så etter andre former for anerkjennelse ...

I det hele tatt: Når man forsker på Wien rundt år 1900, finner man Weininger hele tiden, *all over the place*. Folk som bruker eller misbruker ham for egne formål, later som om han sier de tingene de vil at han skal si om jøder, kvinner osv. Men alle som skriver om ham tror han var en gal fyr som fascinerte alle ved og gjennom sin galskap. Men blir vi fascinert av galskap på den måten?

Vel, vi er svært forskjellige fra mennesker i Wien rundt 1900. Men fakta må etableres: Han var overhodet ingen outsider. Å være medlem av Wiens filosofiske selskap var å være så mye av en insider som det var mulig å være. Det var et selskap som møttes en gang i uken for å høre en forelesning, men diskusjonen tok de ikke samme kveld, den måtte foregå en annen kveld, så de skulle få nok tid til seriøs samtale. Da Nietzsche døde i 1900, var det en hel serie med forelesninger der blant andre Houston Stewart Chamberlain deltok, de diskuterte evolusjonsteoriens følger for filosofien. Og Otto Weininger stod midt oppe i alt dette. Det er et annet bilde man får enn når Stefan Zweig sier at han så Weininger på kafé, men ikke torde å gå bort og snakke med ham. Og Zweig var ikke spesielt dum eller feig. Det sier noe om Weiningers stilling i sin samtid. Sentral, men helt misforstått.

Ideer−i−samfunnet

K. b>Å: Hva er din egen identitet som akademiker? Er du filosof, idéhistoriker eller noe midt imellom?

A. J: Jeg har studert begge deler, dessuten gresk og latin. I mine 21 år i Europa har jeg hatt det privilegium mer eller mindre å definere min egen identitet. I ti år har jeg undervist i kulturhistorie på et germanistisk institutt. Jeg ser meg først og fremst som filosof, men en som er opptatt av historie, som har villet undersøke filosofiens historie, hvordan filosofi har innvirkning på et samfunn − og hvordan samfunnet påvirker filosofien. Altså, filosofiske spørsmål studert i en dynamisk praksis−kontekst.

K. b>Å: Er det virkelig en økende interesse for praktisk filosofi i akademia i dag, eller er det bare et overfladisk inntrykk?

A. J: Jeg er trolig den verst tenkelige person å spørre om det. For på alle områder jeg arbeider, er jeg etter min egen mening en outsider. Men jeg har klart det inntrykk at praktisk filosofi nå dukker opp igjen. Og det finnes definitivt, på den andre siden, en interesse for filosofiske modeller i blant mennesker som ikke er filosofer − for å undersøke se hvordan begrepsmessige størrelser manifesterer seg i livspraksiser. Spørre hvordan vi skaffer oss kunnskap i dagliglivet, hva slags tause ferdigheter som gjør at vi kan innhente, bearbeide og bruke kunnskap uten å reflektere over det.

Hva mennesker gjør

K. b>Å: Apropos praksis og det virkelige liv; som filosof har du en unik erfaring fra kontakten med Arbetslivscentrum ved Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm?

A. J: Jeg kom dit første gang i 1979, så i 1986 i en mer varig bistilling. Hensikten har vært å støtte folk som jobber med profesjonell kunnskap og evner i arbeidslivet, ved å hjelpe dem å artikulere forestillingen om taus kunnskap. I 1980−årene var dette en revolusjonær idé som måtte forsvares, for mange anså det som en selvmotsigelse. I dag ser alle som arbeider med f.eks. ledelse taus kunnskap som en størrelse som er grunnleggende viktig.

Mine dypeste hengivelser som filosof dreier seg fortsatt om det jeg leste tidlig, for eksempel Aristoteles' etikk og ideen om at det er hva mennesker *gjør* som bestemmer hva de *er*. Dette er en grunnsetning i enhver praktisk filosofi: Vi må se etter hvilken funksjon ideer har i menneskers liv for å kunne forstå dem. Hva er kjernen i praktisk kunnskap, i det å mestre noe? Yrkeskunnskapens

filosofiske interesse kan knapt overvurderes. Men få felter er blitt grovere undervurdert i filosofiens historie. Blant det som har gått tapt i moderniseringsprosessen, er tanken om at *eksemplet* er av stor betydning i moralfilosofien. Den nye interessen for litteratur og historie blant en del filosofer reverserer nå dette. Fortellinger er et fremragende materiale for etisk refleksjon.

En kritisk modernisme

K. b>Å: Jeg har lyst til å komme med et vanskelig spørsmål: Hva karakteriserte forskningen på den blomstrende wienermodernismen da du skrev *Wittgenstein's Vienna*, for tretti år siden? Og hvordan vil du beskrive dette forskningsfeltet i dag?

A. J: For å være litt ubeskjeden, har jeg mer eller mindre måttet skape, organisere, institusjonalisere feltet "kulturhistorisk forskning på Wien 1900" selv. Carl E. Schorskes to essay fantes og noen få andre bøker − men det fantes ikke noe sammenhengende forskningsfelt. Stephen Toulmin og jeg ønsket å se nærmere på *kritikken* som fantes i denne kulturelle situasjonen, som vi syntes var et mer sofistikert paradigme: Adolf Loos, Karl Kraus, Arnold Schönberg, Otto Weininger, Ludwig Wittgenstein. Dette er menneskene som skapte den kritiske modernismen som et svar på den kulturelle situasjonen i Wien omkring forrige århundreskifte. Ikke minst utviklet de sine posisjoner ved å vie oppmerksomhet til spørsmålet om *grenser*, mellom det som kan sies og det som bare kan vises, og de er opptatt av å trekke grenser for rasjonalitet og fornuft fra innsiden. Det er dette som gjør deres modernisme kritisk, altså selv−refleksiv.

Det er slående at det i Wien−forskningen finnes en stor litteratur om personer som umiddelbart fascinerer ved sin utstråling. Men når det dreier seg om en svært besværlig person og vanskelig tenker, som Otto Weininger, faller interessen straks som en stein.

Sosialhistorien mangler

K. b>Å: Hva er de mest kritiske og sentrale spørsmål å stille på dette forskningsfeltet i dag?

A. J: Det er skrevet så enormt mange bøker og artikler. Ganske mye av det er lite verdt. Men det er fremdeles mer å skrive om. De to mest interesssante østerrikske forfatterne å utforske nærmere er uten tvil Karl Kraus og Robert Musil. Man siterer dem og imiterer dem. Men det er få her i Østerrike som er kompetente til å forske på dem på en givende måte, av grunner som jeg alt har vært inne på. Det medfører at den beste litteraturen om Wien rundt 1900 er skrevet i USA og Storbritannia. Det er de bøkene som er tolkende og som har visjoner i seg. Mange humanistiske forskere her er gode på edisjonsfilologi og dokumentasjon, men de er dårligere på å tolke historiske dokumenter. De er veldig glade i å publisere antologier. For meg er antologier en erstatning for å tenke. Problemet med historiefaget i Østerrike er dessuten at vi ikke har sosialhistorie. Det finnes politisk historie som er diplomatisk historie eller militærhistorie, men det er også alt. Hvis man er villig til å innrømme Wittgensteins oppfatning av mening som bruk noen verdi, må man forstå hva folk gjør i en samfunnsmessig sammenheng, og da må man forstå deres talehandlinger, også som de selv skaper dem og som de selv forstår dem.

Det er blitt spilt mange ideologiske "spill" med østerriksk kulturhistorie. Det meste av den er skrevet fra høyreorienterte ståsteder. En av de få som har skrevet med et venstreside−blikk, sa noe treffende om Wien i år 1900: Det var to millioner mennesker som måtte arbeide vettet av seg for at 200 000 mennesker kunne glede seg over fin−de−siècle. Men han er et av få unntak. Du blir lett stemplet som en høyreideologisk akademiker i Østerrike når du er interessert i kultur. Kultur anses som politikkens lange skygge − nostalgiske skygge. Det finnes knapt noen interessant kunsthistorieskriving i Østerrike heller, av den typen som har intellektuelle horisonter i seg. Østerrike har ennå ikke kommet over virkningene av nasjonalsosialismen. Wien har verken før eller siden vært så interessant som mellom 1860 og 1938, da jødene dominerte alle kreative miljøer i Wien. Alle jødene forlot Østerrike, alle sosiologene reiste til USA. Nesten ingen kom tilbake. De som fikk professoratene og instituttlederstillingene rett etter 1945, var derfor nesten utelukkende de som hadde fått sin utdannelse av nazistene. Og de var nærmest helt blottet for visjoner og vyer. Og dette har igjen preget deres studenter, som dominerer østerrikske universiteter ennå i dag. Det finnes riktig gode historikere, germanister, men vi har ingen internasjonale tungvektere i humaniora og samfunnsfag.

K. b>Å: Fra utsiden virker østerriksk akademia svært konservativt, autoritært og hierarkisk−tenkende.

A. J: Riktig oppfattet. Østerrikske forskningsinstitusjoner er fulle av folk som er forelsket i seg selv som forskere, og som aldri anstrenger seg for å hjelpe frem talenter som kan true deres egen posisjon på noen kritisk måte. De hegner om "sitt" område som eiendomsbesittere, de er ikke åpne intellektuelle. Verre enn i alle andre land jeg kjenner.

K. b>Å: Er denne tilstanden i akademia også en speiling av situasjonen i østerriksk samfunnsliv generelt nesten 60 år etter annen verdenskrig? Er denne sfæren fortsatt preget av de manglende oppgjørene med nazitiden? Det slår meg at Russland har den samme erfaringen av humaniora og samfunnsfag som ligger nede etter de totalitære tiårene.

A. J: Det kan være en treffende observasjon. Det er viktig å huske at det jeg snakker om nå først og fremst er mitt eget felt, humaniora. I en del av naturvitenskapene er Østerrike fremragende og helt i forskningsfronten internasjonalt. Medisin er et annet førsteklasses felt i Østerrike. Jeg tror det er på samme måte i Tyskland med misforholdet mellom humaniora og naturvitenskaper.

Østerrike har ingen kritisk teori, i motsetning til Tyskland, selv om Østerrike har hatt og har kritiske skjønnlitterære forfattere som Thomas Bernhard og i dag Elfriede Jellinek. Det litterære liv er i det hele tatt meget livlig, selv i en liten by som Innsbruck. Det som ikke eksisterer, er *akademiske* stemmer som deler kunstnernes samfunnskritiske prosjekter, for eksempel innenfor et stort fag som litteraturvitenskap.

Ibsen i Wien

Men la oss avslutte med den vi har brukt mest tid på i samtalen, nemlig Otto Weininger. Allan Janik har arbeidet en del de siste årene med Henrik Ibsens forhold til sentrale figurer i forrige århundreskiftes Wien. Weininger skriver et sted at du må tenke *filosofisk* hvis du vil forstå Ibsen. Han reiste til Christiania i 1902 for å se en oppsetning av *Peer Gynt* på Nationaltheatret, han lærte seg

visstnok en del norsk for å forstå Ibsen bedre. Han hadde sett en dårlig oppsetning av stykket i Wien, men det var ingenting mot hva han opplevde i Ibsens hjemland: "Produksjonen er tåpelig, publikum idiotisk."

A. J: Jeg ble spurt på det internasjonale Ibsen−symposiet i Gossensass i Sør−Tirol nylig om Ibsen i mine øyne er naturalist eller symbolist. Han er begge deler, bortenfor de to merkelappene. Ibsen er en kubist. Han forsøker å se et problem fra flest mulig synsvinkler, ovenfra, nedenfra og fra alle tenkelige sider. I Weiningers øyne var det Ibsens som blottla i litterær form de livsløgnene som er konstituerende for livet i et samfunn dominert av konvensjonell moralitet −− slik Nietzsche gjorde det i filosofisk form. I kantianske termer er det forfengelighet eller egosentrisme som er den basale motivasjon for alle handlinger i et slikt samfunn. Et slikt narsissistisk samfunn kunne ikke annet enn være besatt av sex, slik Freud senere ville komme til. Ibsens store fortjeneste var å holde opp et speil for denne narsissistiske kulturen og se hinsides den. Weiningers konsekvens og konklusjon var denne: Først når det vokser, ut av en kvinne og en mann, et menneske som verken er bare kvinnelig eller bare mannlig, ser vi menneskehetens fremtid.

Sier Otto Weininger, sier Allan Janik. Denne radikale kjønnstenkningen viser iallfall gjennom sin form Weiningers evne til å trekke tette linjer mellom filosofi og litteratur. Som han hevder i forordet til *Geschlecht und Charakter*: Filosofens oppgave er forskjellig fra kunstnerens bare med hensyn til dens form. Det som er symbol for den sistnevnte, blir et abstrakt begrep for den første. Kunst og filosofi forholder seg til hverandre som uttrykk og innhold. Kunstneren har pustet inn verden, for så å puste den ut igjen. For filosofen er verden blitt pustet ut. Han må puste den inn igjen.

Noen bøker av Allan Janik

Cordelias tystnad. Om reflektionens kunskapsteori, Carlssons, Stockholm 1991
Kunnskapsbegreppet i praktisk filosofi, Symposion, Stockholm 1996
Närvarons dimension. Essäer om Wittgenstein och språkets gränser, Carlssons, Stockholm 1995
Wittgenstein in Wien, Springer Verlag, Wien 1999
Wittgenstein's Vienna, Simon and Schuster, New York 1973
Wittgenstein's Vienna Revisited, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey 2001

Published 2003−10−06
Original in Norwegian
Contribution by Samtiden
© Eurozine
© Samtiden